

HET GROTE NIETS

Nadav Vissel

Voor je begrijpt wat er gebeurd is, heb ik nog heel wat uit te leggen. Ik moest het wel opschrijven. Die drang om te schrijven zal nooit verdwijnen, ondanks alle ellende die het heeft opgeleverd. Dit moest af voor het schooljaar morgen weer begint. Mijn laatste. Alleen dat eindexamen nog.

Het begon allemaal op mijn zevende verjaardag. Of eigenlijk was het al eerder. Zolang als ik me kan herinneren hing er een *Ding* bij ons in de kamer. Dat het te maken had met het volk waarvan mijn ouders vonden dat we ertoe behoorden, wist ik niet en ook niet dat het specifiek hen volgde, waar ze ook heengingen, als een zwerfhond die je ooit uit compassie een plakje worst had gegeven en die daarna nooit meer wegging.

Ik voelde al van jongs af aan dat het er was, alleen hing er een waas van geheimzinnigheid omheen. Mij werd niets verteld of uitgelegd. Dat deden ze om mij en mijn broer en kinderen in zijn algemeenheid er niet mee te belasten. Ironisch genoeg zorgde dat er juist voor dat ik ontdekte wat dat *Ding* was. Het begon met een fotoboek.

Het was drie uur 's middags. Het feestje was nog niet echt begonnen. Ik zat in de achterkamer aan het hoofdeinde van de eettafel te tekenen.

Ik was een gewone jongen, die met zijn tekenschrift rondliep, naar school ging, in de speeltuin bij ons huis speelde, die aan moeders en vaders vroeg of ze van appelmoes hielden, die vroeg of ze vaak met hun kinderen speelden of dat ze veel op hun werk waren, of ze ze wel eens een klap hadden gegeven, of ze koekjes voor me hadden, hoewel ik dat eigenlijk niet mocht vragen, of hun kinderen alles zelf mochten beslissen, of alle oma's en opa's van hun kinderen wel nog leefden, of ze hielden van verhalen, of ik er een mocht vertellen.

Pas de volgende nacht in Parijs, zou ik erachter komen wat *hij* gedaan had. Dat door hem in die tijd mensen vrij willekeurig in ovens verdwenen: tante Saar en haar huilende baby van zeven maanden, maar niet Stien van achtennegentig in die bloemenjurk van haar, die was na de oorlog vrolijk weer op komen dagen, net als mijn oma trouwens. Ik zou te weten komen hoe ze nietsvermoedend zo'n *kamer* ingedreven werden, en dat iedereen met de deur gesloten tevergeefs voor zijn leven vocht, voeten op hoofden, in de ijle hoop boven nog een zuchtje lucht te vinden. En ik wist dat sommigen familie van me waren en dat het daarom helemaal niet mocht wat ik deed onder de dekens voor het slapen gaan (nee, niet *dat*, ik was zeven):

mijn ogen sluiten en *hem* voor me zien.

De voorkamer was intussen al aardig vol. Mensen bleven komen, terwijl ik probeerde te tekenen. Mijn oren deden pijn als de bel weer ging. Het had zo'n schelle *tring* die je hoofd binnendrong. Mijn vader opende de voordeur bovenaan de trap in de gang met een drukkertje dat net zo'n agressief geluid had als de deurbel. Er klonk dan gestommel op de treden, gestamp in de gang en ten slotte voetstappen in de kamer. De gasten riepen: 'Gefeliciteerd!' en 'Tot zo!' Ik keek dan even op, knikte en probeerde me weer op mijn tekening te concentreren.

De laatste twee die binnenkwamen waren meneer en mevrouw Cohen. Meneer Cohen kwam naar mij toe en keek over mijn schouder naar mijn tekening. De man rook vreemd. Mevrouw Cohen was wat schichtig en nerveus en bleef aan de andere kant van de tafel staan. Ze aaide met haar hand over een fotoboek. Als mijn moeder toen ze de kamer inkwam niet had gezien hoe mevrouw Cohen het boek streelde en ze er niet zo spastisch over had gedaan dat het daar had gelegen, was het me waarschijnlijk nooit opgevallen. Maar dat deed ze wel. Het boek lag er en ze had het gezien en ze ging tekeer tegen de mensen in de voorkamer, wie het daar had neergelegd, of ze niet wisten dat ik daar te jong voor was, of ze dachten dat het goed voor een kind was dat soort foto's te zien of het bij een verjaardag paste om zo'n boek te bekijken, altijd maar weer die oorlog. Ik wist niet of het de eerste keer was geweest dat ze het boek vergeten waren voor me te verstoppen of dat het de eerste keer was dat mijn moeder er zo over tekeering, maar het had mijn aandacht getrokken. Op de voorkant stond een foto met mannen in zwarte pakken die in een kuil stonden. Soldaten keken vanaf de rand op ze neer. Van soldaten wist ik op die leeftijd wel wat het waren. Van de mannen in de zwarte pakken in de kuil had ik tot dat moment niets geweten en waarom ze in een kuil hadden gestaan ook niet.

Half op tafel liggend, sloeg ik het boek open. Mijn moeder stoof ernaartoe, duwde in haar haast mevrouw Cohen opzij en gaf mij een kribbig: 'Niet dat boek!'

Soms kon ze van de kleinste dingen geïrriteerd raken. Ik wist nooit helemaal waar het vandaan kwam en ik wist ook niet hoe het kwam dat het zo'n effect op me had. Het boek schoof ze vlug in een stapel boeken die tegen de muur was gegroeid. Mijn lievelingstante wier bijnaam Velletje was, van Vellah, kwam nietsvermoedend vanuit de gang de kamer binnen met een kaarsje dat ze op een kastje zette in de ruimte tussen de voor- en achterkamer.

'Jetje, Mams, Siempje,' zei ze. Jetje zei ze in mijn moeders richting. Mams en Siempje waren mijn Oma Boma en mijn andere tante.

Meneer Cohen boog zich nog verder over me heen, wees naar mijn tante Velletje en fluisterde: 'Indrukwekkende tante heb je.'

‘Wat is er dan met haar?’ zei ik en ik schoof vanwege zijn geur iets opzij, hoewel ik al wist dat dat onbeleefd was.

‘Weet je wel dat je tante bij *Het Nederlands Ballet* gedanst heeft?’ zei hij desondanks.

‘Nee,’ zei ik. ‘Ik ben zeven.’

‘Ze was de *Prima Donna* van Rudi van Dantzig.’

Met zijn hand maakte hij een beweging die sierlijk moest lijken, alsof hij zelf een ballerina was.

‘Rudi van Dansig? Wat een toepasselijke naam,’ zei ik.

‘Ja, ja,’ zei hij en liep langs mijn tante naar de voorkamer. Oma Boma en tantje Siempje hadden zich bij mijn tante gevoegd. Mijn moeder die bij de eettafel nog wat na had staan pruttelen, sloot zich uiteindelijk bij hen aan. Zo stonden ze beschermend om mijn lievelingstante heen, zoals een kudde olifanten met haar jongen doet.

Het kaarsje was voor de overleden vader van mijn moeder. Dat wist ik. Die was omgekomen toen ze nog maar acht jaar oud was.

‘Waarom is opa eigenlijk dood?’ vroeg ik. Eigenlijk vond ik het mooiste woord dat er was. Dat vind ik nog steeds, eigenlijk.

‘Naff!’ vermaande mijn moeder me.

‘Ik wil het weten. Ik ben zeven!’

Mijn lievelingstante gaf me antwoord terwijl ze het kaarsje aanstak.

‘Opa is vermoord toen we op de rubberplantage woonden in 1942. De Indiërs kwamen in opstand tegen het gezag. Jouw opa dacht dat hij op moest treden in het dorp waar van alles gaande was.’

Wat ze zei bevatte zoveel begrippen waar ik geen beeld bij had, dat ik nog steeds niets wist. Ze glimlachte naar me, danste als een ballerina de voorkamer in en ging uit het zicht bij het verjaarsbezoek zitten. Mijn andere tante en Oma Boma volgden haar, nog een beetje in zichzelf gekeerd. Ik nam aan dat dat door de herinnering aan hun vroeg gestorven vader en echtgenoot kwam. Mijn andere tante ging voor het raam op een verhuisdoos zitten. Er stonden overal dozen voor de verhuizing op maandag als we terug waren uit Parijs.

Het was mijn eerste verhuizing. Mijn vader had me daarom een boekje gegeven met de titel: *Naff gaat naar Zaandam verhuizen*. Mijn naam was met de hand in een wit vierkantje ingevuld dat daar voor bedoeld was. In het boekje zaten foto’s van verhuishagens, van molens en groene, houten huisjes. Op de achterkant stond een hele lijst met boekjes over plaatsen waar mensen nog meer naartoe konden verhuizen.

Naast de tafel tegen de muur stonden een paar nog opgevouwen verhuisdozen,

ongetwijfeld voor de stapel boeken waar mijn moeder ook dat ene boek in had geschoven. Het lag op ongeveer eenderde van de stapel vanaf het bovenste boek. De foto op de voorkant liep door over de rug. Een zwarte mouw was zichtbaar.

‘Naff, waar staar je naar?’

Mijn moeder kwam mijn kant op.

‘Niets,’ zei ik. ‘Gewoon.’

‘Je bent zo dromerig. Let eens op wat er in je omgeving gebeurt. Tante Saskia roept je.’

Als ik wilde nadenken, of wilde ontdekken hoe alles in elkaar stak, ging ik altijd vanzelf staren. Ik dacht altijd dat ze me dingen niet vertelden, dat ze me over het hoofd zagen, ik scheelde acht jaar met mijn oudere broer en dat ze nadat ze het aan hem verteld hadden ze mij gewoon vergaten te vertellen wat er speelde, maar nu denk ik dat ik misschien niet altijd even goed oplette. Vaker dan ik wilde kwamen dingen als een verassing voor me.

‘Ga even bij de gasten zitten.’ zei mijn moeder.

Een familiefotoalbum dat ze in haar hand hield legde ze bovenop de stapel waar ze eerder het fotoboek ingestoken had.

‘Ik ga even thee maken,’ zei ze toen.

Het geelwit wollige tafelkleed voelde als een kriebeltrui aan mijn hand. Ik probeerde te bepalen wat het beste moment zou zijn om het boek met de foto’s van die mannen in de kuil uit de stapel te trekken en in mijn tas voor Parijs te stoppen.

‘Wat zit je daar op je eigen verjaardag in je eentje voor je uit te staren, Naffie?’ riep tante Saskia vanuit de voorkamer naar me.

Ik haalde mijn schouders op.

‘De beste gedachten komen in je op als je alleen bent,’ gilte ik terug.

Daar moest ze om lachen.

‘Kleine wijsneus,’ zei ze. ‘Kom hier.’

Nebbisj-niet-teruggekomen

Op weg naar de voorkamer was de vloer kleverig aan mijn voeten. De geur van kip was er minder sterk aanwezig dan in de eetkamer. Hoewel het mijn verjaardag was en hoewel ik op het tafeltje in het midden van de kamer ging staan, negeerden de anderen me. Alleen Saskia reikte me een ingepakt doosje aan. Ik viel bijna van het tafeltje toen ik tussen haar en oom Sjalom ging zitten. De bank was zacht aan mijn billen. Helaas waren ze geen echte oom en tante, maar alleen heel goede vrienden van mijn ouders. Een schilderij dat hij gemaakt had, hing aan de muur boven de bank achter ons. Het was het enige werk van hem dat over de

oorlog ging, heeft hij me een keer verteld.

Ik peuterde aan het papiertje, maar ik kreeg het niet los.

Mijn oom Otto op de bank tegenover ons, stak een heel verhaal af.

‘Anne Frank woonde gewoon aan de overkant. Die speeltuin op het Merwedeplein, daar speelde ze in, net als Naff. Kun je nagaan.’

‘Wie is dat?’ zei ik, terwijl ik aan een hoekje van het papier peuterde. ‘Ik heb haar nooit gezien.’

‘Jij bent zeker de leukste thuis,’ zei de buurvrouw die op een krukje naast mijn oom zat.

‘Laat nou,’ zei mijn moeder die met een blad vol kopjes tussen de schuifdeuren verscheen. ‘Hij is pas zeven. Wie wil er thee?’

De buurvrouw begon een heel verhaal af te steken tegen Saskia en Sjalom. Ze wees op haar eigen voeten en zei dat je niet kon lopen als je geen tenen meer had, dat het gewoonweg niet ging, dat je wankelde of omviel.

‘Met wat aanpassingen aan je schoenen kan het best,’ zei ik. Dat wist ik van mijn vader.

‘Waar bemoei je je precies mee, betweter?’ zei de buurvrouw.

Tante Saskia aaide me over mijn bol. Het papier van het pakje sneed in mijn vingers toen ik het eindelijk een hoekje los had gekregen.

‘Je denkt altijd maar dat je alles beter weet,’ ging de buurvrouw verder, ‘en dat alles wat je denkt klopt en dat je het steeds aan anderen mede moet delen.’

‘Ik heb het nu eenmaal goed voor met de mensen. Ik wil ze helpen.’

‘Jezus,’ zei de buurvrouw.

Maar het was waar. Ik had het goed voor met de mensen. Ik wilde ze helpen. Dat dat later vooral het volk zou zijn waarvan mijn ouders vonden dat we ertoe behoorden, wist ik toen nog niet. Pas vanaf het weekend bij de familie in Parijs begon het tot een volk behoren echt voor me te leven.

Mijn moeder stond nog steeds tussen de deuren en wipte op haar tenen heen en weer. Misschien deed ze het expres, om wat die buurvrouw had gezegd. Maar dan zou ze gevoel voor humor hebben gehad en dat was een eigenschap van het volk waarvan me nooit opgevallen was dat ze die had.

‘Wat wil je eigenlijk worden, Naff?’ zei Sjalom. ‘Behalve wereldverbeteraar.’

‘Ik wil weten hoe alles in elkaar zit,’ zei ik. Dat was ook zo. Mijn hele leven ben ik al op zoek naar wat overal achter zit, hoe alles in elkaar steekt, het systeem achter het systeem. Het is niet zo dat ik het inmiddels gevonden heb, maar het is ook weer niet zo dat ik sinds mijn zevende niets ben opgeschoten.

‘Dan haal ik even iets voor je uit de auto.’

Net op dat moment had ik eindelijk het pakpapier losgescheurd. Het pakje bevatte een polaroidcamera!

‘Dat is een mooi cadeau!’ zei mijn vader.

‘Het is heel mooi,’ zei Sjalom. Hij gaf me fotopapier en liet me zien hoe je dat in de camera stopte.

‘Wat wordt jouw eerste foto, Naffie?’ zei tante Saskia.

‘Het moet iets met jou en Sjalom te maken hebben,’ zei ik. ‘Anders is het suf.’

‘Niet stiekem een foto maken als ik op de plee zit, Naff!’

Sjalom duwde tegen mijn schouder en lachte veel te hard om zijn eigen opmerking.

‘Heel grappig,’ zei de buurvrouw, maar ze keek erbij alsof ze het niet meende.

‘Zal ik een foto van uw tenen maken, mevrouw?’

Mijn polaroidcamera zwaaide ik voor haar gezicht heen en weer. Godzijdank zei ze nee. Ik weet niet eens waarom ik het had gevraagd. Als het mijn eerste foto zou zijn geworden, had ik tot mijn dood gehuild van spijt.

‘Kom, we gaan eten,’ zei mijn vader. In de eetkamer gingen wij met z’n allen aan tafel zitten: mijn vader, mijn broer, twee tantes, twee ooms, tante Saskia, die buurvrouw zonder tenen, Oma Boma, meneer Cohen, mevrouw Cohen en ik. Sjalom zei: ‘Ik ben zo terug,’ en ging de gang in en daar de trap af. Het was een gehorig huis, net als de meeste huizen in Amsterdam. In Zaandam wonen we in een bungalow met een dubbele garage. Voor mijn broer het huis uit ging, speelde hij er op zijn drumstel zonder dat er ooit klachten over kwamen. Als je in Amsterdam niet op je tenen liep, ramden de burens met een bezemsteel tegen het plafond.

Nadat we een tijdje hadden zitten wachten op wat komen ging, kwam een suikerkunstwerk met een zeven erop de kamer in zweven. Een onzichtbaar persoon erachter met de stem van mijn moeder, zei: ‘Wie wil er taart?’

Allemaal keken ze naar mij met mijn camera. Mijn hersens klotsten bijna in mijn hoofd van het schudden.

‘De eerste foto moet ertoe doen!’ brulde ik.

‘Toe dan!’ riepen ze om beurten en glimlachten allemaal bemoedigend naar me. Ze gingen maar door. Er kwam geen einde aan. Mijn moeder kwam heel dichtbij mijn gezicht en zei zacht: ‘Toe maar.’

Toch gaf ik niet toe.

De zeven wankelde toen ze uiteindelijk de taart toch maar op tafel zette. Misschien wilde

ze nog een poging wagen me zover te krijgen. Gelukkig kwam Sjalom op dat moment weer terug de kamer in en zonder aandacht aan de anderen te besteden, ging hij naast me zitten.

‘Zo, jongen,’ zei hij. ‘Dit is voor jou.’

Na-tuur-kun-de voor kin-de-ren stond op het boek geschreven dat hij voor me neergelegde. De voorkant was een tekening van zijn eigen gezicht met zijn baard en zijn krullen. Mijn moeder stond daar met een mes in haar hand.

‘Moet dat, Sjalom?’ zei ze.

‘Het is een bovenmatig slim kind.’

‘Het is een idioot,’ zijn mijn vader, waarop Sjalom zei: ‘Je bent zelf een idioot,’ waarop ik zei: ‘Idioot en idioot betekent dus niet altijd hetzelfde.’

Daar moesten ze om lachen.

‘Ik moet pissen, Naffie,’ zei Sjalom.

Hij stond struikelend op van zijn stoel en bleef dat doen tot hij de deur door was. Misschien had hij dat expres gedaan om de aandacht van mij af te leiden. Hij was de enige van het gezelschap die wat van omgaan met mensen begreep.

En ik natuurlijk.

De voorkant van zijn boek was zacht aan mijn vingertoppen als de blaadjes van het viooltje in de vensterbank. De geur van de kaft was chemisch en rook als het stuk rubber dat oma Boma mee had genomen van de plantage.

‘Ga je op een feestje zitten lezen?’ zei mijn moeder en zette twee bordjes taart neer.

‘Het is een cadeau. Het zou onaardig zijn het niet te doen.’

‘Laat hem toch,’ zei Saskia.

Sjalom kwam weer terug de kamer in. De stoel kraakte als een oude man. De bordjes taart schoof hij opzij en trok het boek naar zich toe.

‘Door deze beroemde wetenschapper en schilder geschreven en getekend.’

Het boek schoof hij dichtertussen ons tweeën in.

‘Hoe vind je de tekening van mijn gezicht, Naff?’

‘Tekenen is mijn lievelingsvak!’

‘Komt dat even goed uit.’

‘Hou het boek eens naast je linkerwang, oom Sjalom.’

Het leek me niet moeilijk een foto te maken. Zijn haar hield ik net onder de bovenrand van het kijkraampje en het boek met de tekening van zijn gezicht in het midden. Toen ik op het knopje drukte, kwam het papier er aan de voorkant uit, maar het bleef zwart. Zelfs toen ik de foto heel dicht voor mijn ogen hield, kwam er geen begin van kleur.

'Er is niks gebeurd.'

'Geef maar,' zei hij en wapperde ermee, zoals Oma Boma met haar waaier in de zomer graag deed als het warm was.

'Wat is eigenlijk een wetensnapper?'

Iedereen moest lachen.

'Zie je hoe slim hij is?' zei mijn vader.

'Je kunt toch weleens een fout maken?' zei ik.

'Niet als je ondergedoken zit, drollemans.'

'Wat is dat?'

'Laat nou,' zei mijn moeder.

Allemaal begonnen ze tegelijk te praten over zaken die ik niet begreep. Ik probeerde naar iedereen te luisteren, maar dat ging niet.

Sjalom negeerde iedereen en zei tegen mij: 'Een wetenschapper verzamelt waarnemingen, dingen die hij ziet en probeert dan alles vanuit één theorie te verklaren.'

'Dat wil ik ook!' zie ik.

'I know, Naff. Ik weet het.'

Hij wees op een plaatje van een man met een veertje en een steen.

'Neem bijvoorbeeld een veertje en een steen. Die vallen alle drie naar beneden, hoewel ze heel verschillend zijn. Hoe kan het dat zulke verschillende zaken allemaal vallen? Welke gedeelde eigenschap zorgt ervoor?'

Dat wist ik niet en ik kon ook niks bedenken.

'Massa,' zei Sjalom na een tijdje. 'Ze hebben massa en de ene massa trekt de andere massa aan en hoe meer massa, hoe meer aantrekkingskracht. De aarde heeft zoveel massa dat zij het hardst trekt en alles naar de aarde valt.'

Hij hapte een stuk van de taart af en trok een gek gezicht.

'Is dat wat een wetensnapper doet? Zulke vragen beantwoorden?'

'Echte wetenschappers wel.'

'Waarom vallen we niet van de draaiende aarde af? In de wasmachine zit alles tegen de wand van de trommel gedrukt.'

'Heel opmerkzaam, Naff!'

Hij keek naar me met zo'n blik die ik vaker bij mensen zag als ik iets zei, een mix van verbazing en bewondering. Pas toen ik ouder werd, ging het over in een verbijstering en afkeer.

'Dat komt door een andere kracht en met de natuurkunde kun je uitrekenen welke kracht

sterker is.'

Taart spetterde tegen mijn wang. Wijzend met zijn vinger *bismoetste* hij een plaatje in het boek. Zo zou Boma dat gezegd hebben. Het betekende vies maken. Meestal zei ze dat tegen mij, dat ik dat niet moest doen, maar ik was zeven jaar oud, *Jezus te paard*.

Niet alles had ik al begrepen, maar dat de natuurkunde één theorie probeerde te vinden die alles verklaarde, dat vond ik dus een fascinerend idee.

Zou er ook een theorie bestaan om dat *Ding* dat me langzaam op was gaan vallen, dat ik voelde, maar niet begreep, te verklaren? Of een theorie waarmee ik zou begrijpen waarom mijn moeder vaak op een kribbige toon sprak en *niet zo moeilijk doen* zei? Waarom ze dat zei, waarom ze zo praatte, wat daarachter zat, waarom die toon, dat wilde ik weten. Of wilde? Dat is niet het woord, ik moest en zou het te weten komen, zoals een lemming naar zee wilde, hoe slecht dat ook voor ze afliep, wat ik een week daarvoor op school in een oude Disney natuurfilm had gezien. Over *moeilijk doen* was ik het niet met haar eens. Ik had een hoop dingen te doen, ontdekken hoe alles in elkaar stak. Als kind dacht ik nog dat ik dat zou kunnen, mensen helpen en dat soort dingen, maar dat viel bij mijn moeder allemaal onder het kopje *moeilijk doen*.

'Luister je wel, Naff?' zei Sjalom.

Ik wilde vertellen wat ik net bedacht had, maar voordat ik de kans had gekregen zei mevrouw Cohen nerveus: 'Gaat het allemaal goed in de keuken?'

Sjalom keek naar haar. De rest ook. Niemand reageerde.

'Denk aan de kleine,' zei Sjalom en wees naar mij.

'Mevrouw Cohen vraagt wat,' zei ik.

Nog steeds geen reactie.

'Maakt u zich geen zorgen, mevrouw Cohen,' zei ik toen maar. Iemand moest het doen.

'Oma Boma is een keukenprinses.'

'Wordt de soep niet te zout?' zei ze. 'En zit er wel vlees in?'

'Hoe bedoelt u? Dat kunnen we toch niet zien vanaf hier?'

'Laat nou, Naff.'

Dat was mijn moeder.

Boma droeg een blad met kommen soep de kamer in. Mijn moeder hielp met uitdelen. Ze zette een kom voor mevrouw Cohen op tafel.

'Nu zullen we het weten,' zei ik.

'Ik hoop niet dat het van die Auschwitzsoep is. Van die waterige soep met bijna niets erin en wat er aan vlees in zat was naar de bodem van de pan gezakt. Als je bevriend was met de

soepschepper schraapte die de lepel er voor je overheen. Als hij je niet mocht, had je alleen water waar wat stukjes kool in dreven.'

Iedereen staarde naar zijn soepkom en keek niet op of om.

'U mag mijn soep wel,' zei ik.

'Naff!' zei mijn moeder.

Daarna werd het stil.

Ik lepelde wat van het vocht naar binnen.

'Het is kippensoep, mevrouw Cohen, geen Auschwitzsoep!'

Ik zei het opgetogen. Mevrouw Cohen glimlachte naar me. Het was de eerste keer dat ze een spoor van vrolijkheid toonde sinds ze binnen was.

De anderen lepelde door met getik en geslurp en toen iedereen de soep op had, ging Boma naar de keuken en kwam terug met een grote ovenschaal met kip. Niemand praatte meer, mijn familie ook niet, terwijl ze anders nooit stil te krijgen waren. Mevrouw Cohen praatte des te meer.

'Het was altijd zo koud,' zei ze.

Nog steeds reageerde niemand. 'Waar bedoelt u?'

Ik wilde het weten. Alles kon me kennis brengen over wat hoe de dingen in elkaar staken.

'Het pakje dat we moesten dragen was niet meer dan een dun laagje stof. Meer gaven ze ons niet.'

'Wie? Uw ouders?'

'Moedig haar niet aan, Naff.'

'Wat? Ik wil het begrijpen.'

Mevrouw Cohen keek even naar mij.

'En mijn zus Sarah, dan. Mijn schoonfamilie beweerde niets voor haar te kunnen doen. Maar voor zichzelf deden ze des te meer. Zij hebben gezorgd dat ze in Westerbork zijn gebleven. Dat ze niet op de trein hoefden.'

'Wie wil er kip?' zei Boma terwijl ze op de pootjes en vleugels in de schaal wees.

'Nu hebben ze in de sjoel weer van die goede posities net als in het kamp. Er is niets veranderd sinds die tijd.'

'Toe nou, Beis!' zei meneer Cohen, maar zij bleef praten op die zenuwachtige manier van haar. Saar *Nebbisj-niet-teruggekomen* noemden ze de zus. Daarna kwam Sam *Nebbisj-niet-teruggekomen* langs, toen Wientje Weinstein *Nebbisj-niet-teruggekomen*.

'Wat een grote familie is dat,' zei ik.

Iedereen aan tafel moest lachen, ook mevrouw Cohen.

'*Nebbisj* betekent zielig, drol,' zei mijn vader. 'Ze zijn niet teruggekomen uit de oorlog.'

'Niet teruggekomen?'

'Laat nou,' zei mijn moeder.

'Vergast,' zei mijn broer die al vijftien was. Mijn moeder gilte: 'Toe, nou. Hij is net zeven geworden.'

'Precies daarom. Ik wil het begrijpen. Wat is dat?'

Het bleef een tijd lang stil, terwijl iedereen voor zich uit staarde. Zo stil had ik ze echt nog nooit meegemaakt. Het duurde eindeloos.

Ineens kreeg ik een ingeving.

'*Nebbisj*,' zei ik, 'lijkt me een overbodige toevoeging als je niet bent teruggekomen.'

In het begin kwam de lach wat weifelend, maar al snel konden ze het niet meer tegenhouden en lachten ze allemaal. Mijn vader sloeg met zijn hand op tafel en bij een paar mensen kwamen tranen op hun wangen en het geluid van het lachen klonk harder dan normaal, het deed me denken aan een vrouw uit de straat die soms langs de huizen liep en onbegrijpelijke dingen schreeuwde, tot er iemand kwam met een busje en haar meenam.

Dat ze allemaal door mij moesten lachen, dat wilde ik vaker.

'Hij wordt al een echte Jood,' zei mijn moeder.

Ik wist niet of ze dat iets goeds vond. Ik hoopte dat het erop sloeg dat ik ze aan het lachen had gemaakt. Dat zou mijn methode kunnen zijn om mensen te helpen.

'Altijd die oorlog,' zei mijn broer.

Het was weer een tijd stil. Mijn vader staarde naar mij. Mijn moeder keek naar de deur. Mijn tantes, Saskia en Sjalom staarden wat voor zich uit. Mevrouw Cohen tuurde door de balkondeur naar buiten, alsof daar wat te zien was.

Oma Boma doorbrak de stilte met een zucht en zei: 'Tja, het was een malle tijd.'

In het begin kwam de lach weer traag op gang, maar al snel lagen ze allemaal dubbel. Het was minder hard dan bij mij, maar toch.

Toen ze uitgelachen waren stond mijn moeder op.

'Koffie in de voorkamer,' zei ze. 'Naff, blijf jij hier zitten tekenen?'

'Maar het is mijn verjaardag!'

'Jij drinkt toch geen koffie, gekkie.'

Het maakte me ook niet uit. Ik had genoeg waarnemingen om over na te denken en te ordenen. En het boek met de mannen in kuilen, daar was iets mee, dat wilde ik in mijn tas voor Parijs stoppen als ze niet oplette.